
ZAPOŠLJAVANJE U INOZEMSTVU I PRIRODNA DEPOPULACIJA SEOSKIH NASELJA

Anđelko AKRAP
Ekonomski fakultet, Zagreb

UDK: 314.87(497.5-22)"196/200":331.556

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. 7. 2004.

U radu je razmotreno ukupno i prirodno kretanje stanovništva u gradskim i seoskim naseljima od 1961. do 2001. Osobitost je ovog istraživanja usporedna raščlamba ukupnoga i prirodnoga kretanja stalnoga stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj ("u zemlji") na razini naselja. Na temelju procjena te popisnih i vitalno-statističkih podataka utvrđen je relativno velik utjecaj zapošljavanja u inozemstvu u 1960-ima na ubrzanje depopulacijskih procesa u seoskim naseljima u 1970-ima. Usporednom raščlambom prirodnoga kretanja stalnoga stanovništva (zbroj stanovnika u Hrvatskoj i popisanih osoba na privremenom radu s članovima obitelji koji ondje borave) i stanovništva u Hrvatskoj na razini gradskih i seoskih naselja utvrđeno je u kojoj je mjeri "fiktivan" prirodni prirast ostvaren u inozemstvu kompenzirao ili natkompenzirao prirodno smanjenje nastalo na temelju prirodnoga prirasta u Hrvatskoj. U odnosu na sedamdesete, istraživanje pokazuje, iseljenički val iz 1990-ih više je utjecao na ubrzanje depopulacijskih procesa u gradskim naseljima. Zapošljavanjem u inozemstvu u 1960-im godinama vanjskim je čimbenicima ubrzan proces deagrarizacije i deruralizacije, zamjetno snažnije nego što je to moglo učiniti samo domaće gospodarstvo. Ova pojava znatno utječe na proces snižavanja broja i udjela seoskoga stanovništva i ekonomski aktivnog u poljoprivredi. Istraživanje egzaktno pokazuje kako manji ili veći obuhvat popisanih u inozemstvu, od popisa 1971. do popisa 2001., stvara privid, ali i zabunu o stvarnim tendencijama ukupnoga i prirodnoga kretanja gradskoga i seoskoga stanovništva.

UVODNA RAZMATRANJA

Sada već duboko ukorijenjene dugogodišnje depopulacijske procese u Hrvatskoj valja sagledavati kao posljedicu spleta prošlih dugoročno nepovoljnih gospodarskih, političkih, socioloških i psiholoških momenata u razvoju stanovništva u Hrvatskoj. Pregled manjih ili većih društvenih i gospodarskih lomova kao dijela općih zbivanja u 20. stoljeću i, s tim u svezi, demografskih procesa nastalih prije svega pod utjecajem promjena privredne strukture, ratova, gospodarskih kriza, deruralizacije, iseljavanja u inozemstvo, promjena političkih sustava itd., nedvojbeno oslikavaju u pojedinim razdobljima događaje i pojave koji su, jače ili slabije, lomili postupnost demografskih promjena u Hrvatskoj. Zapošljavanje u inozemstvu, ili tzv. odlazak na tzv. privremeni rad u inozemstvo, ima kratkoročno i dugoročno jak utjecaj u ubrzanju depopulacijskih procesa, s različitim značajkama na razini seoskih i gradskih naselja. U sklopu toga, cilj je ovoga rada istražiti promjene broja seoskoga i gradskoga stanovništva od popisa 1961. do popisa 2001. i prirodno kretanje seoskih i gradskih naselja od 1964. do 2002. U hrvatskoj demografskoj znanosti ima radova koji istražuju činitelje dugogodišnjih promjena prirodnoga kretanja seoskoga i gradskoga stanovništva.¹ Za tri tipa naselja prirodno kretanje stanovništva od 1963. do 1984. obradio je Nejašmić (1986.). Nejašmićevo istraživanje razmatra prirodno kretanje stalnoga stanovništva za tri tipa naselja: gradska, mješovita i seoska. Pretpostavljamo da će se upotpuniti spoznaje o ovoj problematici ako istražimo promjene broja i udjela gradskoga i seoskoga stanovništva za stalno stanovništvo od 1964. do 1991. i za stanovništvo u Hrvatskoj ("u zemlji") od 1964. do 2002. Usporedna raščlamba prirodnoga kretanja stalnoga stanovništva (zbroj stanovnika u Hrvatskoj i osoba na privremenom radu s članovima obitelji koji ondje borave) i stanovništva u Hrvatskoj na razini gradskih i seoskih naselja treba pokazati u kojoj je mjeri prirodni prirast ostvaren u inozemstvu kompenzirao ili natkompenzirao prirodno smanjenje koje bi nastalo samo na temelju prirodnoga prirasta u Hrvatskoj. Istražit ćemo u kojoj je mjeri zapošljavanje u inozemstvu ubrzalo trend snižavanja broja živorođenih ukupno i na razini seoskih i gradskih naselja.

METODOLOŠKE ODREDNICE

Složenost proučavanja ove problematike posebno je vezana uz raspoloživost i usporedivost vitalno-statističkih i popisnih podataka te uz oblikovanje vremenske serije vitalne statistike. Kao prvo, za potrebe ovog istraživanja treba, na temelju prihvaćenih kriterija, izdvojiti gradska naselja u popisima od 1961. do 2001. Ne postoje čvrsti, općeprihvaćeni i nepromjenljivi kri-

teriji na temelju kojih bi se mogao sasvim točno utvrditi broj i udio gradskoga stanovništva. Prateći znanstvene radove koji se u posljednjih desetak godina bave izdvajanjem gradskih naselja, prevladava model po kojem se za izdvajanje gradskih naselja rabe četiri kriterija: veličina naselja, udio poljoprivrednoga stanovništva, udio domaćinstava bez poljoprivrednoga gospodarstva i udio zaposlenih radnika nekoga naselja koji rade u samom mjestu (Vresk, 1983.). Društveno-gospodarskim razvojem mijenja se snaga utjecaja i važnost pojedinoga kriterija pri utvrđivanju broja i udjela gradskoga stanovništva. Za sve popise raspoložemo brojem stanovnika naselja i udjelom poljoprivrednoga stanovništva. Popisi iz 1981. i 1991. daju sve četiri varijable. Iz popisa 2001. mogu se bez dodatne obradbe i procjena dobiti tri varijable: veličina naselja, udio poljoprivrednoga stanovništva i udio zaposlenih radnika nekoga naselja koji rade u samom mjestu. Sasvim precizan i nedvojbena rez pri ovakvim istraživanjima nije moguć, stoga se često "olabavi" pojedini kriterij ako su preostali zadovoljeni (Nejašmić, Štambuk, 2003.). U ovom radu, na temelju popisnih podataka, procijenjeno je: za popis 1971. broj gradskoga i seoskoga stanovništva u Hrvatskoj ("u zemlji"); broj gradskoga i seoskoga stalnog stanovništva za popise 1971., 1981. i 1991.; za popis 2001. broj gradskoga i seoskoga stanovništva za stanovništvo u Hrvatskoj.

Kao drugo, u raščlambi temeljno treba utvrditi broj osoba popisanih u inozemstvu iz gradskih i seoskih naselja u popisima od 1971. do 2001. Od 1971. do 1997. vitalni događaji jesu zbroj živorođenih i umrlih u Hrvatskoj i inozemstvu. Zbog toga treba za razdoblje od 1964. do 2002. formirati vremensku seriju vitalne statistike za gradska i seoska naselja za stanovništvo u Hrvatskoj te za razdoblje od 1971. do 1991. sa živorođenim i umrlima u inozemstvu.² Vrlo je važno istaknuti: uz određene nužne procjene (za popis 1971. godine), popisna metodologija primijenjena u utvrđivanju ukupnoga broja stanovnika u popisima 1971., 1981. i 1991., kao i metodologija praćenja vitalne statistike od 1971. do kraja 1997., temeljna su polazišta ovog istraživanja. Naime, upravo na temelju toga možemo istražiti promjene broja i udjela hrvatskih državljanina popisanih u inozemstvu iz gradskih i seoskih naselja u popisima od 1971. do 2001. koji su izjavili da im je jedno od naselja u Hrvatskoj mjesto stalnoga stanovanja. Prema metodologiji iz popisa 1971., 1981. i 1991., ukupno stalno stanovništvo sadržava dva kontingenta: osobe prisutne u Hrvatskoj ("u zemlji") i osobe na "privremenom" radu u inozemstvu s članovima obitelji koji ondje s njima borave. Dok je iseljavanje bilo u punom zamahu, usporedna istraživanja, koja su se temeljila na iskustvu prijašnjih iseljavanja iz Hrvatske i

drugih europskih zemalja, pokazivala su da "privremena" emigracija velikim dijelom prerasta u trajnu (Wertheimer-Baletić, 1971., 80). Važno je istaknuti: svi hrvatski državljani popisani u inozemstvu uključeni su u stalno stanovništvo Hrvatske, bez obzira na to jesu li kraće ili duže od godine dana u inozemstvu i dolaze li u naselje popisa barem jednom ili više puta na godinu. U popisu 2001. primijenjena je nova definicija ukupnoga stanovništva. Popisna koncepcija primijenjena u Hrvatskoj 2001. svojevrsna je kombinacija popisnih metodologija prisutnoga i stalnoga stanovništva (Gelo, 2002.). U popisima 1971., 1981. i 1991., osim stanovništva u Hrvatskoj, u ukupno stalno stanovništvo Republike Hrvatske uključeni su svi popisani hrvatski državljani na tzv. privremenom radu u inozemstvu i članovi obitelji koji su ondje s njima boravili. Međutim, u popisu 2001. u ukupan broj stanovnika nisu uključeni svi popisani u inozemstvu, nego samo oni koji su ispunjavali određene – vrlo rastezljive – kriterije. Ukupan broj stanovnika naselja po popisu iz 2001. uključuje osobe koje u tom naselju borave duže od godine dana i popisane osobe koje su iz toga naselja odsutne manje od godine dana, ali i, u skladu s međunarodnim preporukama i metodološkim odrednicama, osobe odsutne iz naselja popisa duže od godinu dana ako imaju tijesnu gospodarsku, prometnu i učestalu vezu s kućanstvom i obitelji u Hrvatskoj (češći ili rjeđi posjeti, uzdržavanje članova obitelji, stalna komunikacija itd.). Obuhvat ove skupine bio je podložan subjektivnim ocjenama popisivača, jer kriteriji nisu bili jasno definirani (Nejašmić, Štambuk, 2003.). Podaci popisa 2001. o ukupnom broju i broju u pojedinim strukturama nisu precizno usporedivi s istim podacima iz ranijih popisa, dakle, ni iz popisa 1991. godine, pa o tome valja voditi računa u analizi i interpretaciji podataka (Wertheimer-Baletić, 2003.).

No i na temelju rezultata iz popisa 2001. možemo jasno identificirati broj popisanih u inozemstvu.³ Oduzimanjem od ukupnoga broja stanovnika Hrvatske (ili pojedinoga naselja) osoba popisanih u inozemstvu, a uključenih u ukupan broj stanovnika, dobivamo broj stanovnika u Hrvatskoj u popisu 2001. Uz iznimku za popis 1971., ovime je omogućena i na razini naselja usporedivost podataka za stanovništvo "u zemlji" između popisa 1981., 1991. i 2001. godine. Iz popisa 2001. poznat je samo na razini Hrvatske ukupan broj popisanih u inozemstvu, dakle i broj osoba koje nisu uključene u ukupan broj stanovnika. Da bismo dobili odvojeno broj stanovnika u Hrvatskoj od broja stanovnika popisanog u inozemstvu na razini gradskih ili seoskih naselja za popis 1971., treba provesti procjene. U rezultatima popisa 1971. na razini naselja iskazan je samo broj popisanih osoba u inozemstvu koje su bile eko-

nomski aktivne prije odlaska. U taj broj na razini naselja nisu uključeni članovi obitelji koji su ondje boravili sa zaposlenima, kao ni zaposleni u inozemstvu koji prije odlaska iz Hrvatske nisu bili ekonomski aktivni. Za izravnu usporedivost podataka iz popisa 1971. i 1981. napravljena je naknadna obradba podataka iz popisa 1971., kojom je na razini općina omogućena usporedivost podataka iz popisa 1971. i 1981.⁴ No i dalje je za 1971. godinu ostao nepoznat ukupan broj popisanih osoba u inozemstvu na razini naselja.⁵ Postupak procjene izgleda ovako: ukupan broj članova obitelji u inozemstvu iz općine raspodijeljen je po njezinim naseljima proporcionalno udjelu pojedinoga naselja u ukupnom broju zaposlenih u inozemstvu iz te općine 1971. Naravno, budući da je zamjetno manji broj gradskih naselja, potrebne su procjene, prema navedenom metodološkom postupku, napravljene za gradska naselja.

Preostaje opisati metodologiju formiranja vremenske serije vitalne statistike za stalno stanovništvo i stanovništvo u Hrvatskoj te metodologiju procjena. Za stanovništvo u Hrvatskoj formirana je vremenska serija vitalne statistike gradskih i seoskih naselja od 1964. do 2002. Za ukupno stalno stanovništvo utvrđena je serija vitalne statistike gradskih i seoskih naselja od 1971. do 1991.⁶ Za formiranje vremenske serije vitalne statistike za gradska i seoska naselja od 1971. do 1991., s vitalno-statističkim događajima registriranim u inozemstvu i bez njih, treba napraviti procjene. Prije je za općine koje imaju gradsko naselje utvrđeno koliko je osoba iz toga naselja registrirano u popisima 1971., 1981. i 1991. na tzv. privremenom radu u inozemstvu i članova obitelji koji su ondje s njima boravili (tablica 2). Za pojedinu godinu od 1971. do 1991. razdioba broja živorođenih i umrlih u inozemstvu na gradska naselja u općinama dobivena je prema udjelu naselja u ukupnom broju osoba na privremenom radu i članova obitelji koji ondje borave. Od popisa do popisa procijenjeni udio gradskoga naselja u ukupnom općinskom broju živorođenih i umrlih mijenjao se u skladu s procijenjenim kretanjem udjela gradskoga stanovništva na tzv. privremenom radu u inozemstvu s članovima obitelji koji su ondje s njima boravili.

KRETANJE BROJA GRADSKOGA I SEOSKOGA UKUPNOG STALNOG STANOVNIŠTVA I STANOVNIŠTVA U HRVATSKOJ ("U ZEMLJI")

U dijelu rada o metodološkim odrednicama objašnjena je opravdanost i svrha raščlambe kretanja broja gradskoga i seoskoga stalnog stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj. Detaljnija raščlamba ove tematike zahtijeva uključivanje raznovrsnih gospodarskih, demografskih, povijesnih, političkih, socioloških, kulturoloških i niza drugih znanstvenih istraživanja,

koja, iz svoga vidokruga, objašnjavaju dio ukupnih promjena gradskoga i seoskoga stanovništva. Bez obzira na to što se učinci bitnih pojava, promjena i procesa vezanih uz razmatrani fenomen očituju u demografskim značajkama koje su pretočene u brojeve, neminovno se iza svake brojčane promjene nameće pitanje: koji su glavni činitelji uvjetovali dinamiku promjena i tendencije u procesima? Brojevima izražavam mjerljive promjene, ali ostaje mnogo brojčano nemjerljivih promjena. Ovdje ćemo istražiti samo dio mjerljivih demografskih promjena na relaciji gradsko – seosko stanovništvo na razini Hrvatske. Između popisa 1961. i 1971. broj je stanovnika u Hrvatskoj porastao za samo 10.191 osobu ili za 0,2%. Ako u ukupno stanovništvo Hrvatske uključimo popisane u inozemstvu, broj je stanovnika od 1961. do 1971. porastao za 266.525 ili 6,4%. U svim dosadašnjim popisima procjenjivalo se da je bio nepotpun obuhvat popisanih radnika na privremenom radu u inozemstvu.⁷ Jednostavnim računom možemo potvrditi da u popisu 1971. nisu popisani svi na privremenom radu u inozemstvu. Naime, na temelju prirodnoga prirasta od popisa 1961. do popisa 1971. broj stanovnika u Hrvatskoj trebao je porasti za 263.665.⁸ Osim toga, u Hrvatsku se od 1961. do kraja 1970. uselilo 116.737 osoba, od čega 97,4% iz drugih republika bivše Jugoslavije.⁹ Kada se odbiju iseljeni u druge republike bivše Jugoslavije, Hrvatska ima s njima od 1961. do 1970. više doseljenih nego iseljenih za 39.655 osoba (Žuljić, 1989., 124).¹⁰ Da nije bilo zapošljavanja u inozemstvu, na temelju prirodnoga prirasta i pozitivnoga migracijskog salda s drugim republikama bivše Jugoslavije Hrvatska bi od 1961. do 1971. imala porast broja stanovnika za 303.320 osoba. Na temelju navedenoga, dolazimo do podatka da se u međupopisnom razdoblju 1961. – 1971. iz Hrvatske iselilo 293.129 osoba, prije svega prema zapadnoeuropskim zemljama.

Pretpostavljamo da možemo zanemariti broj osoba koje su nakon doseljenja u Hrvatsku od 1961. do 1970. otišle na tzv. privremeni rad u inozemstvo. Između popisa 1961. i 1971. gotovo je zanemariv porast broja stanovnika u Hrvatskoj. Međutim, broj stanovnika u gradskim naseljima porastao je za 33%, a broj je seoskoga stanovništva smanjen za 424.346 ili za 14,9%. Ako zanemarimo smanjenje seoskoga stanovništva zbog toga što je jedan broj seoskih naselja iz 1961. u popisu 1971. godine stekao status gradskih naselja, onda bi broj stanovnika u seoskim naseljima na temelju prirodnoga prirasta trebao porasti za oko 133.000.¹¹ Kada broju seoskoga stanovništva iz popisa 1961. pribrojimo prirodni prirast seoskih naselja ostvaren između popisa 1961. i 1971., proizlazi da je u ovom razdoblju broj seoskoga stanovništva manji za oko 557.500.

Popis	Stalno stanovništvo			Stanovništvo u zemlji		
	Ukupno	Gradsko	Seosko	Ukupno	Gradsko	Seosko
1961.*	-	-	-	4.159.696	1.315.153	2.844.543
1971.	4.426.221	1.804.604	2.621.617	4.169.887	1.749.690	2.420.197
1981.	4.601.469	2.329.416	2.272.053	4.391.139	2.259.317	2.131.822
1991.	4.784.265	2.625.411	2.158.854	4.499.049	2.528.082	1.970.967
2001.**	4.437.460	2.535.657	1.901.803	4.211.309	2.415.091	1.796.218
	<u>Indeks (ukupno = 100.0)</u>			<u>Indeks (ukupno = 100.0)</u>		
1961.	-	-	-	100.0	31.6	68.4
1971.	100.0	40.8	59.2	100.0	42.0	58.0
1981.	100.0	50.6	49.4	100.0	51.5	48.5
1991.	100.0	54.9	45.1	100.0	56.2	43.8
2001.**	100.0	57.1	42.9	100.0	57.3	42.7
	<u>Indeks (1971. = 100.0)</u>			<u>Indeks (1961. = 100.0)</u>		
1961.	-	-	-	100.0	100.0	100.0
1971.	100.0	100.0	100.0	100.2	133.0	85.1
1981.	104.0	129.1	86.7	105.6	171.8	74.9
1991.	108.1	145.5	82.3	108.2	192.2	69.3
2001.**	100.3	140.5	72.5	101.2	183.6	63.1
	<u>Verižni indeks</u>			<u>Verižni indeks</u>		
1961.	-	-	-	-	-	-
1971.	-	-	-	100.2	133.0	85.1
1981.	104.0	129.1	86.7	105.3	129.1	88.1
1991.	104.0	112.7	95.0	102.5	111.9	92.5
2001.**	92.8	96.6	88.1	93.6	95.5	91.1

▣ TABLICA 1
 Broj seoskoga i
 gradskoga
 stanovništva ukupnog
 stalnog i stanovništva
 u Hrvatskoj ("u zemlji")
 prema popisima
 1961., 1971., 1981.,
 1991. i 2001.

Izvori:

Popis stanovništva i stanova 1971. (Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd): *Stanovništvo i domaćinstva u 1948., 1953., 1961. i 1971. i stanovi u 1971., Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga VII.*, Beograd, 1975.; *Stanovništvo, delatnost, Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga X.*, Beograd, 1974.; *Stanovništvo, etnička, prosvetna i ekonomska obeležja stanovništva i domaćinstava prema broju članova, Rezultati po opštinama, Knjiga VI.*, Beograd, 1974.; *Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971., Dokumentacija 132.* (drugo dopunjeno i popravljeno izdanje), Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1972.; *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981.* (Republički zavod za statistiku SRH); *Stanovništvo po općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 501.*, Zagreb, 1982.; *Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553.*, Zagreb, 1984.; *Popisi stanovništva 1971. i 1981., Stanovništvo po zajednicama općina i općinama, Dokumentacija 569.*, Zagreb, 1989.; *Popis stanovništva 1991.* (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske); *Domaćinstva i poljoprivredna gospodarstva po općinama, Dokumentacija 894.*, Zagreb 1996.; *Stanovništvo u zemlji i inozemstvu po naseljima, Dokumentacija 911.*, Zagreb, 1996.; *Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje, prema području djelatnosti po naseljima, Dokumentacija 885.*, Zagreb, 1994. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.* (2. izdanje), Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2003. (Podaci publicirani na CD-u)

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 675-699

AKRAP, A.:
ZAPOŠLJAVANJE...

➔ **TABLICA 2**
Broj popisanih osoba
na tzv. privremenom
radu u inozemstvu i
članova obitelji koji su
ondje s njima boravili
1971., 1981., 1991.
i 2001. godine

Napomene:

* U popisu 1961. godine nisu popisivane osobe na tzv. privremenom radu u inozemstvu. Broj seoskoga i gradskoga stanovništva u popisu 1961. godine preuzet je od Pokosa (2002.);

** Popis stanovništva 2001. godine nije proveden prema definiciji stalnoga stanovništva kao u popisima 1971., 1981. i 1991. godine. Broj stanovnika iz popisa 2001. nije usporediv sa stalnim stanovništvom iz popisa 1971., 1981. i 1991. godine. Broj stanovnika iz popisa 2001. za stanovništvo u Hrvatskoj ("u zemlji") sveden je na potpunu usporedivost s popisima 1971., 1981. i 1991.

Popis	Stanovništvo popisano u inozemstvu		
	Ukupno	Gradsko	Seosko
1971.	256.334	54.914	201.420
1981.	210.330	70.099	140.231
1991.	285.216	97.329	187.887
2001.*	226.151	120.566	105.585
Struktura (ukupno = 100,0)			
1971.	100.0	21.4	78.6
1981.	100.0	33.3	66.7
1991.	100.0	34.1	65.9
2001.*	100.0	53.3	46.7
Struktura (1971. = 100,0)			
1971.	100.0	100.0	100.0
1981.	82.1	127.7	69.6
1991.	111.3	177.2	93.3
2001.*	88.2	219.6	52.4

Izvor: *Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971., Dokumentacija 132.* (drugo dopunjeno i popravljeno izdanje), Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1972.; *Stanovništvo u zemlji i u inozemstvu po naseljima, Dokumentacija 911.*, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1966.; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.* (2. izdanje), Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2003. (Podaci publicirani na CD-u)

* Napomena: U tablici su iskazani popisani u inozemstvu i uključeni u ukupan broj stanovnika Hrvatske 2001.

Više nego polamilijunska masa seoskoga stanovništva odlila se u dva migracijska smjera: jedan prema, poglavito, velikim hrvatskim gradovima, a drugi prema inozemstvu.¹² To potvrđuje porast gradskoga stanovništva i broj popisanih u inozemstvu. Naime, od 256.334 osobe popisane 1971. na tzv. privremenom radu u inozemstvu s članovima obitelji koji su s njima ondje boravili čak ih je 201.420 ili 78,6% iz seoskih naselja (tablica 2). Dijelom to potvrđuju i podatci o zanimanju koje su zaposleni u inozemstvu obavljali u Hrvatskoj prije odlaska. Od 224.722 osobe iz Hrvatske zaposlene u inozemstvu 1971., prije odlaska iz Hrvatske 84.063 ili 42,7% bili su poljoprivrednici, 69.245 ili 35,2% industrijski radnici itd.¹³ Od ukup-

noga broja zaposlenih u inozemstvu 1971. godine, 3,8% otišlo je prije 1960. godine, a čak 87,4% od 1965. do popisa 1971.

Bolji ili slabiji obuhvat popisanih u inozemstvu daje fiktivno bolju ili lošiju demografsku sliku. To vrijedi za sve popise od 1971. do 2001. godine. Brži porast stanovništva u Hrvatskoj između 1971. i 1981. rezultat je dijelom povratnih tijekova s privremenoga rada iz inozemstva, a dijelom pozitivnoga migracijskog salda što ga je Hrvatska imala s drugim republikama bivše Jugoslavije. Hrvatska, kao što se vidi iz tablice br. 2, ima 1981. u odnosu na 1971. manji broj stanovnika popisan u inozemstvu za 46.481 ili 18%. Međutim, u popisu 1981. registrirano je u Hrvatskoj 97.338 povratnika s privremenoga rada u inozemstvu. Važno je uočiti da je veći broj povratnika s privremenoga rada u inozemstvu negoli smanjenje broja osoba u inozemstvu. Sasvim obrnuta situacija, u pogledu odnosa porasta stalnoga stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj, dogodila se između popisa 1981. i 1991. U tom razdoblju stalno stanovništvo Hrvatske poraslo je za 4%, a stanovništvo u Hrvatskoj za 2,5%. Kako protumačiti ovu razliku u porastu? Zabunu i privid o promjeni broja stanovnika stvorio je bolji obuhvat popisanih u inozemstvu. U popisu 1991. zabilježeno je 285.216 radnika na privremenom radu u inozemstvu s članovima obitelji koji s njima borave. Mnogi od popisanih u inozemstvu ondje su više od 30 godina. Popisom 1991. evidentiran je 112.821 povratnik (Statistički ljetopis 1995., 94.). U ovaj su broj uključeni svi povratnici od popisa 1971. do popisa 1991. U povratnike su uključeni i oni koji su otišli u inozemstvo iz Bosne i Hercegovine, a nakon povratka nastanili su se u Hrvatskoj. Struktura povratnika pokazuje da je među povratnicima malo onih koji su bili na radu u inozemstvu s obitelji. Između popisa 1981. i 1991. porastao je broj "inozemaca" za 35,6%. Prema tome, Hrvatska ima od 1981. do 1991. porast ukupnoga stalnog stanovništva za 182.796 osoba, ali od toga 74.886 ili 41% pripada povećanom broju popisanih na privremenom radu u inozemstvu 1991. Taj porast, uglavnom, nije nastao zbog odlaska na rad u inozemstvo od 1981. do 1991., već zbog boljeg obuhvata te kategorije stanovništva popisom 1991. Bolji obuhvat popisanih u inozemstvu poglavito se odnosi na prekomorske zemlje. Zbog boljeg obuhvata popisanih hrvatskih državljana u inozemstvu, broj stalnoga stanovništva između 1981. i 1991. porastao je za 4%, pri čemu se rijetko ističe da je istodobno broj stanovnika u Hrvatskoj porastao za samo 2,5%. Prema tome, stvoren je privid o većem porastu u navedenom razdoblju.

Ruralni egzodus u 1960-ima, neznatno slabijim tempom, nastavio se i u 1970-ima. U odnosu na šezdesete, kada su bila dva emigracijska smjera, u 1970-ima odljev seoskoga stanovništva usmjeren je, uglavnom, prema velikim hrvatskim gradovima. Zbog gospodarske krize na Zapadu od 1973. godine,

zaustavljeno je masovno zapošljavanje u inozemstvu. Dio zaposlenih u inozemstvu vratio se u Hrvatsku, ali ne u seoska naselja, nego u gradove. Zamjetno slaba dinamika pada broja i udjela seoskoga stanovništva zabilježena je od 1981. do 1991. godine. Naime, najintenzivnija deruralizacija zbilja se od 1961. do 1981. godine (Nejašmić, 1988.). Kako vidimo u tablici 2, u odnosu na popis 1981., u popisu 1991. porastao je broj seoskoga stanovništva popisan u inozemstvu. Osnovni je razlog bolji obuhvat popisanih u inozemstvu 1991. godine. Kada promatramo stalno stanovništvo između 1981. i 1991., broj je seoskoga stanovništva manji za 113.199 ili 5%, a za stanovništvo u Hrvatskoj taj je broj manji za 160.885 ili za 7,5%.

Razvoj stanovništva u Hrvatskoj u 1990-ima zbivao se u uvjetima rata. Ratna agresija na Hrvatsku izazvala je velike demografske promjene. Dugogodišnji nepovoljni demografski procesi dodatno su ubrzani. Rat je izazvao jake migracijske tokove i prerazmjestaj stanovništva na području Hrvatske i pojačano iseljavanje (Pokos, 1999.; Akrap, 2003.). Agresija na Bosnu i Hercegovinu izazvala je jak priljev izbjeglica Hrvata u Hrvatsku. Zamjetan broj izbjeglica u Hrvatskoj transformirao je izbjeglički status u useljenički (Akrap, 1995.; Živić, 1999.). U popisu 2001. u inozemstvu je popisano 280.740 ljudi, a u ukupan broj stanovnika Hrvatske uključena je 226.151 osoba. Relevantno je izračunati promjenu ukupnoga broja stanovnika u Hrvatskoj na temelju popisne kategorije stanovništva "u zemlji", koja kao takva postoji i u popisima iz 1991. i 2001. (Wertheimer-Baletić, 2003.). Kada iz ukupnoga broja stanovnika Hrvatske isključimo popisane u inozemstvu, dobivamo da je u popisu 2001. u Hrvatskoj bilo 4.211.309 stanovnika. Po popisu 1991. Hrvatska je imala "u zemlji" 4.499.049 stanovnika. Tako je, dakle, od 1991. do 2001. broj stanovnika u Hrvatskoj smanjen za 287.740 osoba ili za 6,4%. Da nije bilo useljavanja u Hrvatsku, smanjenje bi bilo i veće: od 1991. do 2001. godine u Hrvatsku je doseljeno 232.966 osoba. Useljavanje je velikim dijelom posljedica ratnih zbivanja, zato je među useljenicima zamjetan udio starijih ljudi. S druge strane, na temelju popisa i autorovih procjena, od 1991. do 2001. iz Hrvatske su se iselile 456.454 osobe. Ako uzmemo u obzir evidentirani broj izbjeglih Srba i njihove povratne tokove u Hrvatsku, procjena je da se, u navedenom vremenu, iz Hrvatske prema zapadnoeuropskim i prekomorskim zemljama iselilo oko 200.000 osoba (Akrap, 2003.).¹⁴ Ako usporedimo broj popisanih u inozemstvu 2001. s brojem iseljenih u zapadnoeuropske i prekomorske zemlje u 1990-ima i ranije, nema dvojbe da je bio slab obuhvat popisanih u inozemstvu 2001. Kada se razmatraju demografske posljedice rata, svakako valja imati na umu da se zbog agresije na Republiku Hrvatsku – i pratećih pojava među kojima je svakako najvažnija gospodarska

kriza – oko 200.000 mladih iz Hrvatske iselilo u zapadnoeuropske i prekomorske zemlje.

Kada ne bismo znali da su popisani u inozemstvu vrlo promjenljiva kategorija, čija je brojčana promjena od popisa do popisa pod jakim utjecajem – boljeg ili lošijeg – popisnog obuhvata, tada bi promjena broja seoskoga stanovništva mogla zbuniti. U popisu 1991. bio je veći obuhvat popisanih u inozemstvu, a u popisu 2001. manji. Veći broj popisanih u inozemstvu 1991. povećao je broj stalnoga seoskog stanovništva. Tako je uključivanjem popisanih u inozemstvu, koji su izjavili da im je jedno od seoskih naselja u Hrvatskoj stalno mjesto boravka, "umjetno" stvorena slika o većem broju seoskoga stanovništva 1991. Slabiji obuhvat popisanih u inozemstvu 2001. stvorio je privid o značajnom smanjenju seoskoga stanovništva. Međutim, to je samo zato što se uspoređuju podatci popisa iz 1991., s većim obuhvatom popisanih u inozemstvu, i popisa iz 2001., s manjim obuhvatom popisanih u inozemstvu. Jasno je: objektivnu sliku promjene broja seoskoga stanovništva od 1991. do 2001. dobivamo praćenjem promjene za stanovništvo u Hrvatskoj.

Kao i citirana istraživanja, i ovo je pokazalo: smanjivanje seoskoga stanovništva bilo je najintenzivnije od 1961. do 1971. te potom u međupopisnom razdoblju od 1971. do 1981. Mlađe seosko stanovništvo u 1960-ima i do početka 1970-ih iseljavalo je u veće gradove i inozemstvo. Snažan odljev seoskoga stanovništva nastavlja se i 1970-ih. Zamjetno sužena biološko-obnoviteljska osnovica sela u 1980-ima daje manje mladih. Demografske promjene u 1990-ima obilježene su jakim utjecajem ratnih zbivanja. Na nekada okupiranim područjima Hrvatske, izuzevši Baranju, Istočnu Slavoniju i Zapadni Srijem, preostali prostori, tj. Banovine, Korduna, Like, sjeverne Dalmacije i Zapadne Slavonije, velikim su dijelom ruralni i brdsko-planinski, u kojem je i bez rata depopulacija uvjetovana iseljavanjem i prirodnim padom bila prisutna i intenzivna, a uz okupaciju i ratna razaranja kao dodatne faktore negativni su procesi intenzivirani (Šterc, Pokos, 1993.). Na početku rata protjerano je sve nesrpsko stanovništvo, a prilikom oslobađanja te je prostore napustilo srpsko stanovništvo. Povratnici su uglavnom starije stanovništvo, jer je i prije rata ovaj prostor bio karakterističan po natprosječnom udjelu starijega stanovništva.

PRIRODNO KRETANJE GRADSKOGA I SEOSKOGA STALNOG STANOVNIŠTVA I STANOVNIŠTVA U HRVATSKOJ ("U ZEMLJI")

Usporedna raščlamba prirodnoga kretanja stalnoga stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj gradskih i seoskih naselja pokazat će u kojoj mjeri prirodni prirast ostvaren u inozemstvu kompenzira ili natkompenzira prirodno smanjenje nastalo samo

na temelju prirodnoga prirasta u Hrvatskoj. Time će se saznati u kojoj je mjeri zapošljavanje u inozemstvu ubrzalo trend snižavanja nataliteta u Hrvatskoj ukupno i na razini seoskih i gradskih naselja. Istraživanja su pokazala: djeca hrvatskih državljana rođena u inozemstvu i upisana u matice rođenih u Hrvatskoj od 1971. do 1997. fiktivno su povećavala prirodni prirast (Akrap, 1999.). Utvrđivanjem vremenske serije vitalne statistike gradskih i seoskih naselja sa živorođenima u inozemstvu i bez njih saznajemo koliki je udio fiktivnoga prirodnog prirasta pripadao seoskim, a koliki gradskim naseljima. Ujedno, vitalna statistika postaje usporediva s onom koja se obrađuje po novoj metodologiji od 1998. Središnje mjesto u raščlambi prirodnoga kretanja gradskih i seoskih naselja ima razdoblje od 1971. No najintenzivnije zapošljavanje u inozemstvu zbilo se od 1965. do 1971. Stope sastavnice prirodnoga kretanja od 1964. do 1971., u tablicama 3 do 5, stalnoga stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj – ako se ne poznaje popisna metodologija i praćenje vitalno-statističkih događaja – zbunjuju. Kako vidimo iz tablica, od 1964. do 1971. broj, za pojedine godine, živorođenih, umrlih i prirodnoga prirasta isti je za stalno stanovništvo i za stanovništvo u Hrvatskoj. Istodobno su stope različite – i za gradska i za seoska naselja. Postavlja se pitanje zbog čega za isti broj različite stope? Hrvatski državljani odlazili su na rad u inozemstvo 1960-ih i postupno se njihov broj povećavao do 1971. i dalje. S druge strane, tek od 1971. broj živorođene djece od "inozemaca" postaje statistički značajan i otada ih statistika posebno iskazuje. Sve, dakle, do početka 1970-ih nije bilo značajno rađanje u inozemstvu. Prema tome, različite su stope rezultat toga što isti broj živorođenih jednom dijelimo sa stalnim stanovništvom, a drugi put sa stanovništvom u Hrvatskoj. Sigurno je jedan broj zaposlenih u inozemstvu odgodio ulazak u brak i rađanje. Tu pretpostavku ne možemo primijeniti na sve inozemce. Zaposlenima u inozemstvu trebalo je određeno vrijeme prilagodbe i snalaženja u novoj sredini za ulazak u brak, rađanje ili preseljenje obitelji u inozemstvo. Budući da znamo broj osoba koje su 1971. bile na radu u inozemstvu, kao i broj osoba koje su ondje boravile kao članovi obitelji, opravdana je pretpostavka da su u 1960-ima u iseljavanju prevladavale neudane i neoženjeni. U 1960-ima odlio se golem biološko-obnoviteljski potencijal prema inozemstvu. Ako zanemarimo mortalitet žena koje su postupno ulazile ili su već bile u fertilnom kontingentu od 1961. do 1971., očekivalo se 1971. u Hrvatskoj 117.206 žena više u fertilnom kontingentu nego što ih je bilo. Usput, i ovaj podatak pokazuje da je obuhvat popisanih u inozemstvu 1971. godine bio nepotpun.

Na temelju tablica vitalne statistike možemo izvesti više zaključaka. Praćenjem broja živorođenih od 1964. do 2002. očita je dugoročna tendencija smanjivanja broja živorođenih u

Hrvatskoj. Kolebanja broja živorođenih u pojedinima razdobljima treba tumačiti i promjenama u brojnosti pojedinih naraštaja. Jak odljev stanovništva u inozemstvo utjecao je na trend pada nataliteta i kada ubrojimo rađanja u inozemstvu. Gradskim naseljima pripada oko 40% živorođenih i oko 31% umrlih od 1964. do 1970. godine. Useljavanje mladoga stanovništva u gradska naselja razlog je da od ukupnoga prirodnog prirasta (1964. – 1970.) oko 57% pripada gradskim naseljima. Od 1971. prirodno kretanje dijeli se na ono u Hrvatskoj i ono u inozemstvu. Od ukupnoga broja živorođenih stalnih stanovnika, dakle sa živorođenima u inozemstvu, od 1971. do 1980. u gradskim je naseljima rođeno 50,3%, a od ukupnoga broja umrlih – 35,8% umrlo je u gradskim naseljima. Iako sa starijim dobnim sastavom, seosko je stanovništvo dalo gotovo 50% ukupnoga broja živorođenih od 1971. do 1980. Selo je već tada bilo značajno demografski starije. To je osnovni razlog što je od 1971. do 1980. od ukupnoga prirodnog prirasta stalnoga stanovništva 82,9% ostvareno u gradskim naseljima. Dosadašnja je raščlamba pokazala da je seosko stanovništvo, unatoč tome što je demografski starije u odnosu na gradsko, zamjetno biološki vitalnije. Istu raščlambu za razdoblje 1971. – 1980. napraviti ćemo za stanovništvo u Hrvatskoj, dakle, bez vitalno-statističkih događaja u inozemstvu. Od ukupnoga broja živorođenih od 1971. do 1980. u Hrvatskoj, 52,2% pripada gradskim naseljima.

Uspoređujući to sa stalnim stanovništvom, neprijeporno je da su živorođeni u inozemstvu velikom većinom pripadali seoskim naseljima. To potvrđuje i prirodni prirast stanovništva u Hrvatskoj od 1971. do 1980., jer je od ukupnoga prirodnog prirasta – 98,9% ostvareno u gradskim naseljima. Pribrajanje živorođenih u inozemstvu fiktivno je usporilo nastup prirodne depopulacije seoskih naselja. Prirodno smanjenje stalnoga seoskog stanovništva otpočelo je 1980., a seoskoga stanovništva u Hrvatskoj dvije godine ranije, tj. 1978.

Zaposleni u inozemstvu postupno su 1980-ih izlazili iz dobi rađanja, pa su njihovi vitalno-statistički događaji gubili na značenju. No sada u raščlambu na razini seoskih naselja "pomutnju" unosi, u odnosu na popis 1981., značajno povećanje popisanoga seoskog stanovništva u inozemstvu 1991. Zbog toga su stope nataliteta seoskoga stalnog i stanovništva u Hrvatskoj od 1981. do 1990. obrnutih odnosa u odnosu na razdoblje 1971. – 1980. Od 1971. do 1980. u inozemstvu je rođeno 48.560, a od 1981. do 1990. ondje je rođeno 21.087 djece. Popisani u inozemstvu manje su rađali, ali su osjetno povećali broj seoskoga stanovništva. Od ukupnoga broja živorođenih između 1981. i 1990. stalnom gradskom stanovništvu pripadalo je 57,3%, a gradskom stanovništvu "u zemlji" 58,1%. Kako ukupno stalno stanovništvo, tako i stanovništvo u Hrvatskoj ima od 1981. do 1990. prirodni porast. No stalno seosko

stanovništvo bilježi od 1981. do 1990. prirodno smanjenje za 36.158, a stalno gradsko stanovništvo prirodni porast za 126.709. Prirodni prirast gradskih naselja kompenzirao je prirodno smanjenje u seoskim naseljima. Gradsko stanovništvo u Hrvatskoj od 1981. do 1990. ima prirodni prirast za 121.000, a seosko prirodno smanjenje za 46.468 osoba.

Godina	Živorodeni											
	Ukupno				U gradskim naseljima				U seoskim naseljima			
	Svega (stalno)		U Hrvatskoj		Svega (stalno)		U Hrvatskoj		Svega (stalno)		U Hrvatskoj	
	na broj živorođ.	na 1000 stan.	na broj živorođ.	na 1000 stan.	na broj živorođ.	na 1000 stan.	na broj živorođ.	na 1000 stan.	na broj živorođ.	na 1000 stan.	na broj živorođ.	na 1000 stan.
1964.	68.861	16,2	68.861	16,5	23.665	16,1	23.665	16,3	45.196	16,3	45.196	16,7
1965.	71.180	16,7	71.180	17,1	26.348	17,3	26.348	17,6	44.832	16,3	44.832	16,8
1966.	71.320	16,6	71.320	17,1	27.685	17,6	27.685	17,9	43.635	16,0	43.635	16,6
1967.	67.098	15,5	67.098	16,1	26.922	16,6	26.922	17,0	40.176	14,9	40.176	15,6
1968.	65.423	15,0	65.423	15,7	26.666	16,0	26.666	16,4	38.757	14,4	38.757	15,3
1969.	63.628	14,5	63.628	15,3	26.574	15,5	26.574	15,9	37.054	13,9	37.054	14,9
1970.	61.099	13,9	61.099	14,7	27.494	15,6	27.494	16,0	33.605	12,7	33.605	13,7
1971.	64.891	14,6	61.673	14,8	30.388	16,7	29.624	16,8	34.503	13,2	32.049	13,3
1972.	66.035	14,8	61.487	14,7	31.295	16,7	30.232	16,7	34.740	13,5	31.255	13,1
1973.	67.389	15,1	61.311	14,5	32.004	16,6	30.595	16,4	35.385	13,9	30.716	13,0
1974.	67.251	15,0	60.548	14,3	31.948	16,2	30.411	15,9	35.303	14,1	30.137	13,0
1975.	67.016	14,9	61.045	14,3	32.479	16,0	31.104	15,8	34.537	14,0	29.941	13,0
1976.	67.054	14,8	61.876	14,4	33.879	16,3	32.674	16,2	33.175	13,6	29.202	12,9
1977.	68.035	15,0	63.296	14,7	35.579	16,7	34.354	16,6	32.456	13,5	28.942	12,9
1978.	68.704	15,1	64.023	14,8	36.530	16,7	35.333	16,7	32.174	13,6	28.690	13,0
1979.	69.229	15,1	65.115	15,0	37.405	16,7	36.223	16,7	31.824	13,6	28.892	13,3
1980.	68.220	14,9	64.904	14,9	37.608	16,4	36.312	16,4	30.612	13,3	28.592	13,3
1981.	67.464	14,6	63.894	14,6	38.753	16,6	37.499	16,6	28.711	12,7	26.395	12,4
1982.	66.737	14,4	63.810	14,5	39.141	16,5	38.072	16,6	27.596	12,2	25.738	12,2
1983.	65.598	14,1	63.150	14,4	38.069	15,9	37.178	16,0	27.529	12,2	25.972	12,4
1984.	64.909	13,9	63.066	14,3	37.666	15,5	36.990	15,8	27.243	12,2	26.076	12,6
1985.	62.668	13,4	60.889	13,8	35.944	14,6	35.288	14,9	26.724	12,0	25.601	12,4
1986.	60.226	12,8	58.181	13,2	33.949	13,6	33.175	13,8	26.277	11,8	25.006	12,2
1987.	59.209	12,6	57.328	13,0	33.432	13,3	32.728	13,5	25.777	11,7	24.600	12,1
1988.	58.505	12,4	56.944	12,8	32.948	12,9	32.362	13,2	25.557	11,6	24.582	12,2
1989.	55.651	11,7	54.182	12,2	31.500	12,2	30.946	12,5	24.151	11,0	23.236	11,6
1990.	55.409	11,6	53.867	12,1	31.899	12,2	31.318	12,5	23.510	10,8	22.549	11,4
1991.	51.569	10,8	50.818	11,3	29.620	11,2	31.042	12,3	21.949	10,1	21.178	10,7
1992.	-	-	44.679	10,0	-	-	28.679	11,4	-	-	16.000	8,2
1993.	-	-	46.106	10,4	-	-	29.378	11,7	-	-	16.728	8,7
1994.	-	-	45.426	10,3	-	-	28.874	11,6	-	-	16.552	8,6
1995.	-	-	45.671	10,4	-	-	29.849	12,0	-	-	15.822	8,3
1996.	-	-	48.218	11,1	-	-	31.086	12,6	-	-	17.132	9,1
1997.	-	-	48.604	11,3	-	-	31.236	12,7	-	-	17.368	9,3
1998.	-	-	47.068	11,0	-	-	26.614	10,9	-	-	20.454	11,1
1999.	-	-	45.179	10,6	-	-	25.357	10,4	-	-	19.822	10,9
2000.	-	-	43.746	10,3	-	-	24.611	10,2	-	-	19.135	10,6
2001.	-	-	40.993	9,8	-	-	24.355	10,1	-	-	16.638	9,3
2002.	-	-	40.094	9,6	-	-	23.389	9,7	-	-	16.705	9,4

● **TABLICA 3**
Kretanje broja živorođenih u gradskim i seoskim naseljima stalnoga stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj

Napomena: Za nekada zaposjednuto područje Hrvatske nema podataka vitalne statistike od polovice 1991. do polovice 1995. U broj umrlih za ukupno stanovništvo uključeni su umrli ili poginuli od 1991. do polovice 1995. godine. Naknadno evidentirani umrli nisu razvrstani na razini naselja.

Izvor: Dokumentacija vitalne statistike za naselja i Dokumentacije "Prirodno kretanje stanovništva" za pojedine godine od 1964. do 2002. godine, Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske.

Godina	Umrli											
	Ukupno				U gradskim naseljima				U seoskim naseljima			
	Svega (stalno)		U Hrvatskoj		Svega (stalno)		U Hrvatskoj		Svega (stalno)		U Hrvatskoj	
	broj umrlih	na 1000 stan.	broj umrlih	na 1000 stan.	broj umrlih	na 1000 stan.	broj umrlih	na 1000 stan.	broj umrlih	na 1000 stan.	broj umrlih	na 1000 stan.
1964.	43.121	10,2	43.121	10,4	12.147	8,2	12.147	8,3	30.974	11,2	30.974	11,4
1965.	39.931	9,3	39.931	9,6	12.216	8,0	12.216	8,1	27.715	10,1	27.715	10,4
1966.	37.938	8,8	37.938	9,1	12.285	7,8	12.285	8,0	25.653	9,4	25.653	9,8
1967.	41.372	9,6	41.372	9,9	12.822	7,9	12.822	8,1	28.550	10,6	28.550	11,1
1968.	43.713	10,0	43.713	10,5	14.106	8,4	14.106	8,7	29.607	11,0	29.607	11,7
1969.	46.841	10,7	46.841	11,2	14.452	8,4	14.452	8,6	32.389	12,2	32.389	13,0
1970.	44.142	10,0	44.142	10,6	14.468	8,2	14.468	8,4	29.674	11,2	29.674	12,1
1971.	44.878	10,1	44.546	10,7	15.409	8,5	15.300	8,7	29.469	11,3	29.246	12,1
1972.	47.881	10,8	47.535	11,3	16.499	8,8	16.394	9,0	31.382	12,2	31.141	13,1
1973.	45.680	10,2	45.280	10,7	16.101	8,4	15.994	8,6	29.579	11,6	29.286	12,4
1974.	44.960	10,0	44.564	10,5	15.834	8,0	15.719	8,2	29.126	11,6	28.845	12,4
1975.	45.640	10,1	45.175	10,6	16.406	8,1	16.286	8,3	29.234	11,8	28.889	12,6
1976.	45.074	10,0	44.670	10,4	16.436	7,9	16.326	8,1	28.638	11,7	28.344	12,5
1977.	45.156	10,0	44.796	10,4	16.753	7,9	16.632	8,1	28.403	11,8	28.164	12,6
1978.	48.715	10,7	48.325	11,2	17.659	8,1	17.513	8,3	31.056	13,1	30.812	14,0
1979.	48.426	10,6	48.034	11,1	17.655	7,9	17.524	8,1	30.771	13,2	30.510	14,0
1980.	50.100	10,9	49.640	11,4	18.473	8,1	18.263	8,2	31.627	13,8	31.377	14,6
1981.	51.420	11,2	50.953	11,6	21.247	9,1	21.072	9,3	30.173	13,3	29.881	14,1
1982.	50.764	11,0	50.161	11,4	20.943	8,8	20.718	9,0	29.821	13,2	29.443	14,0
1983.	55.147	11,9	54.635	12,4	22.526	9,4	22.336	9,6	32.621	14,5	32.299	15,4
1984.	54.160	11,6	53.711	12,2	22.608	9,3	22.436	9,6	31.552	14,1	31.275	15,1
1985.	52.067	11,1	51.610	11,7	22.486	9,1	22.312	9,4	29.581	13,3	29.298	14,2
1986.	51.740	11,0	51.233	11,6	21.997	8,8	21.801	9,1	29.743	13,4	29.432	14,4
1987.	53.080	11,3	52.493	11,9	22.664	9,0	22.430	9,2	30.416	13,8	30.063	14,8
1988.	52.686	11,1	52.192	11,8	23.662	9,3	23.468	9,6	29.024	13,2	28.724	14,3
1989.	52.569	11,1	52.039	11,7	23.815	9,2	23.509	9,5	28.754	13,1	28.530	14,3
1990.	52.192	10,9	51.752	11,6	24.644	9,4	24.474	9,8	27.548	12,6	27.278	13,8
1991.	54.680	11,4	57.251	12,7	27.145	10,3	27.066	10,7	27.535	12,7	26.738	13,6
1992.	-	-	53.067	11,9	-	-	27.207	10,8	-	-	25.860	13,3
1993.	-	-	51.825	11,7	-	-	25.000	10,0	-	-	26.825	13,9
1994.	-	-	49.932	11,3	-	-	25.401	10,2	-	-	24.531	12,8
1995.	-	-	51.138	11,7	-	-	26.396	10,6	-	-	24.742	13,0
1996.	-	-	49.657	11,4	-	-	26.174	10,6	-	-	23.483	12,5
1997.	-	-	50.801	11,8	-	-	26.969	11,0	-	-	23.832	12,8
1998.	-	-	52.311	12,2	-	-	26.550	10,9	-	-	25.761	14,0
1999.	-	-	51.953	12,2	-	-	26.299	10,8	-	-	25.654	14,0
2000.	-	-	50.246	11,9	-	-	24.939	10,3	-	-	25.307	14,0
2001.	-	-	49.552	11,8	-	-	25.755	10,7	-	-	23.797	13,3
2002.	-	-	50.569	12,1	-	-	25.165	10,5	-	-	25.404	14,3

Napomena i izvori isti kao i za tablicu 3.

● **TABLICA 4**
Kretanje broja umrlih u gradskim i seoskim naseljima stalnoga stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj

Što se iz niza demografsko-analitičkih podataka može zaključiti? Od 1971. do 1980. rađanje u inozemstvu velikom većinom pripada seoskim naseljima, a to je fiktivno povećavalo prirodni prirast seoskih naselja. No od 1981. do 1990. broj živorođenih u inozemstvu podijeljen je na dva gotovo podjednaka dijela između gradskih i seoskih naselja. Uzimajući u obzir dobni sastav i udio seoskoga stanovništva, i dalje vrijedi konstatacija da je ono biološko-obnoviteljski značajno vitalnije. Gradska populacija, koja bi po svom demografskom potencijalu trebala biti nositelj (bio)reprodukcije, u tom se

važnom pitanju gotovo izjednačila s brojčano oslabljenom i ostarjelom neurbanom populacijom (Nejašmić, Štambuk, 2003.). Posve iste zaključke potvrđuje i ovo istraživanje.

Godina	Prirodni prirast											
	Ukupno				U gradskim naseljima				U seoskim naseljima			
	Svega (stalno)		U Hrvatskoj		Svega (stalno)		U Hrvatskoj		Svega (stalno)		U Hrvatskoj	
	na 1000 broj	na 1000 stan.	na 1000 broj	na 1000 stan.	na 1000 broj	na 1000 stan.	na 1000 broj	na 1000 stan.	na 1000 broj	na 1000 stan.	na 1000 broj	na 1000 stan.
1964.	25.740	6,1	25.740	6,2	11.518	7,8	11.518	7,9	14.222	5,1	14.222	5,3
1965.	31.249	7,3	31.249	7,5	14.132	9,3	14.132	9,4	17.117	6,2	17.117	6,4
1966.	33.382	7,8	33.382	8,0	15.400	9,8	15.400	10,0	17.982	6,6	17.982	6,9
1967.	25.726	5,9	25.726	6,2	14.100	8,7	14.100	8,9	11.626	4,3	11.626	4,5
1968.	21.710	5,0	21.710	5,2	12.560	7,5	12.560	7,7	9.150	3,4	9.150	3,6
1969.	16.787	3,8	16.787	4,0	12.122	7,1	12.122	7,2	4.665	1,8	4.665	1,9
1970.	16.957	3,8	16.957	4,1	13.026	7,4	13.026	7,6	3.931	1,5	3.931	1,6
1971.	20.013	4,5	17.127	4,1	14.979	8,2	14.324	8,1	5.034	1,9	2.803	1,2
1972.	18.154	4,1	13.952	3,3	14.796	7,9	13.838	7,6	3.358	1,3	114	0,0
1973.	21.709	4,9	16.031	3,8	15.903	8,3	14.601	7,8	5.806	2,3	1.430	0,6
1974.	22.291	5,0	15.984	3,8	16.114	8,2	14.692	7,7	6.177	2,5	1.292	0,6
1975.	21.376	4,7	15.870	3,7	16.073	7,9	14.818	7,5	5.303	2,1	1.052	0,5
1976.	21.980	4,9	17.206	4,0	17.443	8,4	16.348	8,1	4.537	1,9	858	0,4
1977.	22.879	5,0	18.500	4,3	18.826	8,8	17.722	8,6	4.053	1,7	778	0,3
1978.	19.989	4,4	15.698	3,6	18.871	8,6	17.820	8,4	1.118	0,5	-2.122	-1,0
1979.	20.803	4,6	17.081	3,9	19.750	8,8	18.699	8,6	1.053	0,5	-1.618	-0,7
1980.	18.120	3,9	15.264	3,5	19.135	8,4	18.049	8,1	-1.015	-0,4	-2.785	-1,3
1981.	16.044	3,5	12.941	3,0	17.506	7,5	16.427	7,3	-1.462	-0,6	-3.486	-1,6
1982.	15.973	3,5	13.649	3,1	18.198	7,7	17.354	7,6	-2.225	-1,0	-3.705	-1,8
1983.	10.451	2,3	8.515	1,9	15.543	6,5	14.842	6,4	-5.092	-2,3	-6.327	-3,0
1984.	10.749	2,3	9.355	2,1	15.058	6,2	14.554	6,2	-4.309	-1,9	-5.199	-2,5
1985.	10.601	2,3	9.279	2,1	13.458	5,5	12.976	5,5	-2.857	-1,3	-3.697	-1,8
1986.	8.486	1,8	6.948	1,6	11.952	4,8	11.374	4,7	-3.466	-1,6	-4.426	-2,2
1987.	6.129	1,3	4.835	1,1	10.768	4,3	10.298	4,2	-4.639	-2,1	-5.463	-2,7
1988.	5.819	1,2	4.752	1,1	9.286	3,6	8.894	3,6	-3.467	-1,6	-4.142	-2,1
1989.	3.082	0,6	2.143	0,5	7.685	3,0	7.437	3,0	-4.603	-2,1	-5.294	-2,6
1990.	3.217	0,7	2.115	0,5	7.255	2,8	6.844	2,7	-4.038	-1,9	-4.729	-2,4
1991.	-3.111	-0,7	-6.433	-1,4	2.475	0,9	3.976	1,6	-5.586	-2,6	-5.560	-2,8
1992.	-	-	-8.388	-1,9	-	-	1.472	0,6	-	-	-9.860	-5,1
1993.	-	-	-5.719	-1,3	-	-	4.378	1,7	-	-	-10.097	-5,2
1994.	-	-	-4.506	-1,0	-	-	3.473	1,4	-	-	-7.979	-4,2
1995.	-	-	-5.467	-1,2	-	-	3.453	1,4	-	-	-8.920	-4,7
1996.	-	-	-1.439	-0,3	-	-	4.912	2,0	-	-	-6.351	-3,4
1997.	-	-	-2.197	-0,5	-	-	4.267	1,7	-	-	-6.464	-3,5
1998.	-	-	-5.243	-1,2	-	-	64	0,0	-	-	-5.307	-2,9
1999.	-	-	-6.774	-1,6	-	-	-942	-0,4	-	-	-5.832	-3,2
2000.	-	-	-6.500	-1,5	-	-	-328	-0,1	-	-	-6.172	-3,4
2001.	-	-	-8.559	-2,0	-	-	-1.400	-0,6	-	-	-7.159	-4,0
2002.	-	-	-10.475	-2,5	-	-	-1.776	-0,7	-	-	-8.699	-4,9

Napomena i izvori isti kao i za tablicu 3.

5 TABLICA 5
Kretanje prirodnoga prirasta u gradskim i seoskim naseljima stalnoga stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj

Konačno, dolazimo do raščlambe prirodnoga kretanja za devedesete godine. Već je istaknuto: ne raspolažemo uz popis iz 2001. godine podacima na temelju kojih bismo mogli utvrditi broj stalnih stanovnika na razini naselja kao u prethodna tri popisa. Zbog navedenoga, razmotrit ćemo promjene prirodnoga kretanja stanovništva u Hrvatskoj. Od 1991. do 2002. Hrvatska ima prirodno smanjenje stanovništva za

71.700 (u broj umrlih uključeni su umrli ili poginuli od 1991. do polovice 1995. i naknadno upisani u matice umrlih). Od ukupnoga broja živorođenih od 1991. do 2002. godine 61,2% pripada gradskim, a 39,1% seoskim naseljima. Budući da je u 1990-ima i gradsko stanovništvo zahvaćeno intenzivnim procesom demografskoga starenja, povećao se udio umrlih u gradskim naseljima na 50,6% ukupnoga broja umrlih.

Do kraja 1980-ih priljev mladoga seoskog stanovništva usporavao je proces demografskoga starenja gradskoga stanovništva. Gradsko stanovništvo ima od 1991. do 2002. prirodni prirast za 21.549, a seosko prirodno smanjenje za 88.400 osoba (treba voditi računa o tome da na razini naselja ne raspoložemo razvrstanim brojem umrlih od 1991. do polovice 1995. koji su naknadno upisani u matice umrlih). U cjelini gledano, od 1999. i gradska naselja imaju prirodnu depopulaciju. Rat, gospodarska kriza i nezaposlenost uvjetovali su velik iseljenički val iz Hrvatske. S iseljavanjem je u 1990-ima naglo porastao broj rađanja u inozemstvu. Istodobno, iseljenici iz 1960-ih ušli su u godine povećanih specifičnih stopa mortaliteta, zbog čega je porastao broj umrlih u inozemstvu. Stanovit broj umrlih u inozemstvu u 1990-ima odnosi se i na hrvatske izbjeglice. Od 1991. do 2001. u inozemstvu je rođeno 55.643, a umrlo 13.057 osoba. U pogledu podrijetla roditelja živorođene djece u inozemstvu, 1990-ih sasvim je obrnuta situacija u odnosu na sedamdesete godine. Naime, od ukupnoga broja živorođenih u inozemstvu od 1993. do 1997. godine za 65% djece roditelji su prije odlaska u inozemstvo živjeli u jednom od gradova u Hrvatskoj s više od 10.000 stanovnika.

ZAKLJUČAK

Jedno od najistaknutijih općih obilježja koje prati proces ekonomskoga rasta jest smanjenje udjela radne snage aktivne u poljoprivredi (UN, 1973.). Promjenom ekonomske strukture stanovništva mijenja se i prostorni razmještaj stanovništva (Žuljić, 1983.). Gospodarskim napretkom neminovna je prostorna preraspodjela stanovništva. Neravnomjeran prostorni razmještaj stanovništva u Hrvatskoj valja sagledati i kao povijesno naslijeđe. Tijekom povijesti postupno su se formirala centralna naselja, koja su se izdvajala u skladu s gospodarskim, društvenim i političkim položajem (Žuljić, 1981.). Od prvotno dominantne gospodarske uvjetovanosti, lokalna gospodarska središta izdvajala su se u skladu s političkim i vojnim čimbenicima, pri čemu je presudan čimbenik bio geografski položaj (Žuljić, 1981.). U drugoj polovici 19. stoljeća tradicionalna poljoprivreda brzo se urušavala, a odljev stanovništva iz poljoprivrede nije mogla prihvatiti industrija, koja se brže razvijala u samo nekoliko gradova, što će biti karakteristika za cije-

lo 20. stoljeće. K tomu, to je vrijeme početka demografske tranzicije i osjetnoga povećanja prirodnoga prirasta (Gelo, 1987.). Spor proces industrijalizacije i višestoljetna hrvatska uključenost u europska zbivanja bili su poticajni za jak odljev stanovništva u prekomorske zemlje. Između 1880. i 1913. godine iselilo se približno pola milijuna ljudi s današnjega prostora Republike Hrvatske (Stipetić, 1987.). To je prvi jaki odljev sa sela i iz poljoprivrede, ne kao rezultat vlastita razvoja, nego upravo suprotno tomu. Splet političkih i gospodarskih prilika na današnjem hrvatskom državnom prostoru, dugo je bio zapreka oblikovanju odgovarajućega sustava regionalnih urbanih centara koji bi unutar regije zadržali, s društvenog i gospodarskog gledišta, poželjan broj stanovnika. Neravnomjerno prostorni razmještaj stanovništva u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata postajao je sve istaknutiji. Odmah nakon rata službena linija gospodarske politike prema selu temeljila se na sovjetskom modelu agrarne kolektivizacije i prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda, što je stvorilo psihološku situaciju za masovan bijeg sa sela i iz poljoprivrede (Kisić-Kolanović, 1992.). Niz mjera gospodarske politike prema selu i poljoprivredi djelovao je destimulirajuće na razvoj poljoprivrede i ostanak na selu u uvjetima kada domaće gospodarstvo nije moglo zaposliti brojno deagrarizirano seosko stanovništvo. Niski dohodci, socijalna nesigurnost i podređeni društveni položaj seljaka, prometna izoliranost relativno velikoga dijela ruralnoga prostora, varirajući porezni sustav za agrar, nedostatak komunalne infrastrukture i kulturnih sadržaja te slab razvoj društvenih djelatnosti – temeljni su potisni činitelji deagrarizacije i deruralizacije (Puljiz, 1977., 173, 177). Tijekom "druge hrvatske modernizacije, od završetka Drugoga svjetskog rata do tranzicijskog razdoblja u devedesetim godinama, industrijski je sektor središnji sektor gospodarstva" (Rogić, 1999.). Prostorna je komponenta razvoja izostala, jer su investicije i otvaranje novih radnih mjesta u nepoljoprivredi usmjeravane u prvom redu onamo gdje je već postojala temeljna gospodarska infrastruktura za podizanje velikih industrijskih kapaciteta. Tako su industrijalizacija i urbanizacija pridonosile prosperitetu samo onih seoskih naselja koja su se nalazila u užim gravitacijama urbano-industrijskih središta i područja (Puljiz, 1992.). U odnosu na današnje visoko razvijene zemlje, u Hrvatskoj su ostvarene u relativno kratkom vremenu duboke promjene u ekonomskim i demografskim strukturama stanovništva. Te promjene nisu bile potpuno društveno usmjeravane, nego su sadržavale elemente stihijnosti (Wertheimer-Baletić, 1990.). Prepuštanjem spontanosti prostorne komponente razvoja u Hrvatskoj, njezino je osnovno obilježje u drugoj polovici 20. stoljeća usiljen, brz i prostorno nekontroliran proces deagrarizacije i deruralizacije s naglom urbanizacijom, ali ne-

dovoljnom urbaniziranošću (Friganović, 1991.). Hrvatska u tome nije osamljena, jer su slični procesi odlika bivših socijalističkih zemalja. Naime, u današnjim razvijenim zemljama, gdje je migracija selo – grad praktički završena, poljoprivredno i seosko stanovništvo znatno se smanjilo, ali nije došlo do ozbiljnijega manjka radne snage jer je ona zamijenjena tehnološkim inovacijama, odnosno povećanjem produktivnosti rada (Oliveira-Roca, 1987.) Nasuprot tome, u istočnoeuropskim zemljama u puno kraćem vremenu znatno se smanjilo seosko stanovništvo kao posljedica specifičnoga socijalističkog modela industrijalizacije i urbanizacije (Čaldarović, 1999.). Hrvatska, kao i druge bivše socijalističke zemlje, slijedila je taj specifični socijalistički model urbanizacije, koji se uvelike svodio na izgradnju industrijskih pogona. U vrijeme najintenzivnijega procesa deagrarizacije i bijega sa sela, postojeći regionalni gradski centri nisu u dovoljnoj mjeri osiguravali zapošljavanje izvan poljoprivrede. Disperzna naseljenost te velik broj malih naselja jedno je od temeljnih demogeografskih obilježja Hrvatske (Nejašmić, Štambuk, 2003.). U takvim okolnostima izostalo je podupiranje gospodarskoga i društvenoga razvoja odgovarajućega broja gradskih regionalnih centara koji bi zadržali stanovništvo unutar regije.¹⁵ Naglašena neravnomjerna gospodarska razvijenost između hrvatskih zemljopisnih cjelina, uz izostanak društvene intervencije, stalno je poticala sve izraženiju prostornu demografsku neravnotežu. Zbog zanemarivanja prostorne komponente razvoja, sadašnji razmještaj stanovništva i njegove strukture za velik su dio hrvatskoga teritorija ograničavajući čimbenik gospodarskoga razvoja.

Za razumijevanje sadašnje ukupne i prirodne depopulacije u Hrvatskoj treba, uz ostale činitelje, značajnu ulogu u ubrzanju navedenih procesa pridati dugoročnim učincima četiriju jakih iseljeničkih valova u 20. stoljeću: prvi, od 1880-ih do Prvoga svjetskog rata i odmah nakon završetka toga rata; drugi, na kraju Drugoga svjetskog rata; treći, 1960-ih godina prema zapadnoeuropskim zemljama (poznat pod nazivom "odlazak na privremeni rad u inozemstvo") i posljednji četvrti u 1990-ima usmjeren prema zapadnoeuropskim i prekomorskim zemljama (Akrap, 2003.).

Uz iznimku emigracijskoga vala iz 1990-ih, preostalim trima emigracijskim valovima izvorište su dominantno seoska naselja. Središnje mjesto u ovom istraživanju imalo je ukupno i prirodno kretanje gradskoga i seoskoga stanovništva od popisa 1961. do popisa 2001. godine. Pri tome su identificirane tri pojave koje su od 1960-ih do kraja 1990-ih ubrzale ukupnu i prirodnu depopulaciju na razini seoskih naselja: u 1960-ima zapošljavanje u inozemstvu, u 1960-ima i 1970-ima vrlo jak odljev seoskoga stanovništva u nekoliko većih gradova te ratna agresija na Hrvatsku u prvoj polovici 1990-ih go-

dina. Sve to treba povezati s izostajanjem odgovarajuće društveno usmjeravane prostorne politike gospodarskoga razvoja. Odlazak na "privremeni" rad u inozemstvo u 1960-ima neprijeporno je jak i dugoročno nepovoljan činitelj u razvoju stanovništva u Hrvatskoj. Posebno nakon tzv. privredne i društvene reforme, kojom je proglašeno napuštanje ekstenzivnoga modela industrijalizacije, smanjena je mogućnost zapošljavanja, a istodobno je na zapadnoeuropskom tržištu radala vladala osjetna potražnja za nekvalificiranom radnom snagom (Primorac, Baletić, 1971.). Istraživanje pokazuje da oko 80% ukupnoga broja zaposlenih u inozemstvu do popisa 1971. godine potječe iz seoskih naselja. Naseljski sastav popisanih 1971. na tzv. privremenom radu u inozemstvu pokazuje da je smanjivanje broja i udjela seoskoga i poljoprivrednoga stanovništva u Hrvatskoj zamjetno ubrzano ovom pojavom. Konačno, važno je istaknuti činjenicu: smanjivanje broja i udjela seoskoga stanovništva nije samo rezultat vlastita gospodarskoga razvoja u prostoru i zamjene ekonomske aktivnosti u poljoprivredi nepoljoprivrednom ekonomskom aktivnošću. Zapošljavanjem u inozemstvu u 1960-im godinama vanjskim je čimbenicima ubrzan proces deagrarizacije i deruralizacije, još snažnije nego što je to moglo učiniti samo domaće gospodarstvo. Najvitalnije seosko stanovništvo migriralo je u dva smjera: prema inozemstvu i gradovima, osobito velikima. Zapošljavanje u inozemstvu jedan je od važnijih momenata u procesu snižavanja udjela seoskoga stanovništva i ekonomski aktivnoga stanovništva u poljoprivredi. Manji ili veći obuhvat popisanih u inozemstvu može stvoriti privid o stvarnim tendencijama ukupnoga i prirodnoga kretanja stanovništva gradskoga i seoskoga stanovništva. Smanjivanje broja seoskog stanovništva u velikoj je mjeri posljedica izostajanja prostorne komponente razvoja, a ne prerastanja seoskih naselja u gradska naselja. Konačno, ruralni je egzodus bitno obilježje prostornog aspekta društveno-gospodarskoga razvoja u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata.

BILJEŠKE

---

¹ Npr. vidjeti radove: Wertheimer-Baletić (1971.); Friganović, Pavić (1973.), Friganović (1980. – 1981., 1985.), Nejašmić (1986., 1988., 1991., 1996.), Nejašmić, Štambuk (2003.) itd.

² Kao početna godina analize uzeta je 1964., jer otada postoji potpuna vitalna statistika na razini svih naselja u Hrvatskoj. (Vidjeti: Knjige vitalne statistike Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske)

³ Vidjeti: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. (2. izdanje), Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2003. (Podaci publicirani na CD-u)

⁴ Vidjeti dokumentaciju: Popisi stanovništva 1971. i 1981., *Stanovništvo po zajednicama općina i općinama, Dokumentacija 569*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1989.

⁵ Vidjeti dokumentaciju: *Popis stanovništva i stanova 1971., Knjiga X.*, Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd, 1974.; *Popisi stanovništva 1971. i 1981., Stanovništvo po zajednicama općina i općinama, Dokumentacija 569.*, Republički zavod za statistiku, SRH, Zagreb, 1989.

⁶ Živorodeni i umrli u inozemstvu posebno se iskazuju na razini naselja tek od 1993. godine. Živorodeni i umrli u inozemstvu iskazivani su od 1971. do 1993. godine na razini nekadašnjih općina. Od 1997. statistika ne iskazuje i ne uključuje vitalno statističke događaje u inozemstvu. Zato se ne može napraviti na naseljskoj razini vremenska serija vitalne statistike s "inozemcima" od popisa 1991. do popisa 2001.

⁷ Sam način popisivanja osoba na tzv. privremenom radu u inozemstvu nije bio isti u svim popisima. U popisu 1971. godine informacije o osobama na privremenom radu davali su članovi njihovih kućanstava u mjestima iz kojih su te osobe otišle na rad. Ako je u inozemstvo otišlo cijelo kućanstvo, podatke, makar najosnovnije, davali su najbliži susjedi, mjesni uredi i sl. (Vidjeti: *Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971., Dokumentacija 132.*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1972.)

⁸ Vidjeti: *Vitalna statistika od 1961. do 1971.* Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske.

⁹ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. III. 1981., Doseljeno stanovništvo po zajednicama općina i općinama, Dokumentacija 508.*, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1987.

¹⁰ Treba voditi računa da račun/razlika između doseljenoga i odseljenoga stanovništva između Hrvatske i preostalih republika bivše Jugoslavije obuhvaća razdoblje od početka 1961. do kraja 1970. godine, a ne od 31. travnja 1961. do istoga datuma 1971.

¹¹ Za 1961., 1962. i 1963. godinu procijenjen je prirodni prirast seoskih naselja.

¹² Npr. između popisa 1961. i 1971. godine broj stanovnika Grada Zagreba, u današnjem prostornom obuhvatu, povećao se za 151.820, grada Rijeke za 31.233 itd.

¹³ Vidjeti: *Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971., Dokumentacija 132.*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1972.

¹⁴ Na temelju procjene s kraja 2000. godine, poslije 1991. napustilo je svoje domove u Hrvatskoj oko 300.000 hrvatskih Srba. Od toga broja vratilo se 76.073 Srba, i to 49.798 iz SR Jugoslavije i 3590 iz Bosne i Hercegovine. Poslije "Bljeska" i "Oluje" s tada oslobođenih područja preselilo se u hrvatsko Podunavlje 22.685 Srba, koji su se nakon mirne reintegracije vratili u svoje domove (Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Zagreb, studeni 2000.). Ovdje su navedeni povratci do popisa 2001. Među srpskim izbjeglicama nalazi se dio osoblja/obitelji tadašnje JNA koje je napustilo Hrvatsku i dalje nastavilo služiti u toj vojsci u Bosni i Hercegovini i SR Jugoslaviji, stoga se oni ne mogu tretirati kao izbjeglice. Naime, treba poznavati i činjenicu da je popi-

LITERATURA

---

som 1991. godine u Hrvatskoj evidentirano 102.135 osoba srpske nacionalnosti koje su rođene izvan Hrvatske.

¹⁵ Više značenja u zaustavljanju migracija prema velikim hrvatskim gradovima i svojevrsnoj revitalizaciji valja pridati ulozi tzv. srednjih gradova (Marinović-Uzelac, 1999.).

Akrap, A. (1995.), Prognanička populacija i utjecaj na demografska kretanja u Hrvatskoj. U: *Obitelj u Hrvatskoj – stanje i perspektive*, Zbornik radova studijskih dana u Đakovu, Obiteljski institut Teologije u Đakovu, Đakovo.

Akrap, A. (1999.), Vitalna statistika i različitost depopulacijskih procesa u Hrvatskoj i županijama, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 793-815.

Akrap, A. (2002.), Regionalne i naseljske značajke vitalnih procesa u hrvatskom seoskom stanovništvu. U: M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić (ur.), *Prostor iza*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Akrap, A. (2003.), Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. U: *Hrvatska dijaspora u Crkvi i domovini*, Zbornik radova, Frankfurt am Main.

Čaldarović, O. (1999.), Razvojni ciljevi i naslijeđena ograničenja hrvatskih srednjih gradova, *Društvena istraživanja*, 8 (1): 71-86.

Friganovnić, M. (1980.-1981.), Još o nekim osobitostima kretanja stanovništva općinskih središta i ostalih naselja SR Hrvatske (1948-1981.). *Radovi* (Geografski odjel PMF-a).

Friganovnić, M. (1985.), Demografsko-strukturne karakteristike gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske, *Radovi* (Geografski odjel PMF-a).

Friganovnić, M. (1991.), Promjene u dinamici stanovništva Hrvatske 1981.-1991. kao funkcija urbanizacije, *Geografski glasnik*, 54: 1-176.

Friganovnić, M. i Pavić, P. (1973.), *Uzroci i posljedice demografskih promjena u SR Hrvatskoj 1961-1971.* (1. dionica), IDIS, Zagreb.

Gelo, J. (1987.), *Demografske promjene u Hrvatskoj u razdoblju od 1780. do 1981. godine*, Globus, Zagreb.

Gelo, J. (2003.), Demografske promjene u Hrvatskoj kao osnova Nacionalne obiteljske politike. U: *Nacionalna obiteljska politika*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

Kisić-Kolanović, N. (1992.), Problem legitimiteta političkog sustava u Hrvatskoj nakon 1945., *Časopis za suvremenu povijest*, 24 (3): 177-196.

Marinović-Uzelac, A. (1999.), Srednji gradovi – mit ili stvarnost?, *Društvena istraživanja*, 8 (1): 3-20.

Nejašmić, I. (1986.), *Prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske prema tipu naselja boravka*, Prikazi i analize, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb.

Nejašmić, I. (1988.), Migracijski saldo stanovništva seoskih naselja Hrvatske 1961.-1981., *Migracijske teme*, 4 (3): 311-330.

Nejašmić, I. (1991.), *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 675-699

AKRAP, A.:
ZAPOŠLJAVANJE...

Nejašmić, I. (1996.) Demografske promjene u gradskim i ostalim naseljima Republike Hrvatske (1981-1991). U: *Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa*, Zagreb, HGD.

Nejašmić, I., Štambuk, M. (2003.), Demografsko stanje i procesi u neurbanim naseljima Republike Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 12 (3-4): 469-493.

Oliveira-Roca, M. (1987.), Migracija selo – grad i društveni razvoj, *Revija za sociologiju*, br. 1-2.

Pokos, N. (1999.), Procjena broja iseljenih stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 30. lipnja 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 725-734.

Pokos, N. (2002.), Metodologija izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i popisne promjene 1953.-2001. U: M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić (ur.), *Prostor iza*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Primorac, E., Baletić, Z. (1971.), Ekonomski aspekti međunarodne mobilnosti radne snage (s osvrtom na Jugoslaviju). U knjizi: *Stanovništvo, emigracija i zaposlenost u Hrvatskoj*, Hrvatska pagvaška grupa, Ekonomski pregled, Zagreb.

Puljiz V. (1977.), *Eksodus poljoprivrednika*, Biblioteka Sociologija sela, IDIS, Zagreb.

Puljiz, V. (1987.), Ruralno-sociološka istraživanja i glavni trendovi promjena u našem selu, *Sociologija sela*, br. 95-97.

Puljiz, V. (1992.), Hrvatsko selo: bilanca i perspektiva, *Sociologija sela*, br. 1-2.

Rogić, I. (1999.), Razvojni horizont glavnih aktera u srednjim hrvatskim gradovima, *Društvena istraživanja*, 8 (1): 87-108.

Stipetić, V. (1987.), Broj Hrvata i njihov demografski razvitak. U: *Enciklopedija Jugoslavije*, JLZ Miroslav Krleža, svezak 5, Zagreb.

Štambuk, M. (1989.), Neka obilježja seoskog socijalnog prostora, *Revija za sociologiju*, XX (1-2): 121-128.

Šterc, S., Pokos, N. (1993.), Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 2 (4-5): 305-333.

United Nations (1973.), *The Determinants and Consequences of Populations Trends, New Summary of Findings on Interaction of Demographic, Economic and Social Factors*, Volume I, New York.

Wertheimer-Baletić, A. (1971.), *Stanovništvo SR Hrvatske – Studije*, Školska knjiga, Zagreb.

Wertheimer-Baletić, A. (1990.), Populacijska politika – znanstvena utemeljenost, osnove prijedloga ciljeva i mjera. U: *Demografski faktori razvoja Hrvatske, Znanstvene osnove dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja Hrvatske*, IDIS, Zagreb.

Wertheimer-Baletić, A. (2003.), Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine. U: S. Baloban (ur.), *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Zagreb.

Živić, D. (1999.), Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 767-791.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 675-699

AKRAP, A.:
ZAPOŠLJAVANJE...

Živić, D. (2001.), Izravni demografski gubitci (ratne žrtve) Hrvatske (1990.-1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice, *Društvena istraživanja*, 10 (3): 451-484.

Žuljić, S. (1981.), Razvoj sistema centara na prostoru SR Hrvatske. U: *Zbornik radova Prilozi izgradnji naše prostorne teorije*, Ekonomski institut, Zagreb.

Žuljić, S. (1983.), Aktualna pitanja prostornog planiranja. U knjizi: *Prostorno planiranje i prostorna istraživanja*, Ekonomski institut – Zagreb.

Žuljić, S. (1989.), *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*, Ekonomski institut – Zagreb, Zagreb.

Employment Abroad and the Natural Depopulation of Rural Settlements

Anđelko AKRAP
Faculty of Economics, Zagreb

The work deals with the total and natural population trends in urban and rural settlements from the year 1961 to 2001. A particular feature of this research is a comparative analysis of the total and natural permanent population trend and the population in Croatia ("in the country") at the level of settlements. Based on assessments and censuses as well as vital-statistical data, a relatively high influence has been reported of employment abroad in the 1960s on the growth of depopulation processes in rural settlements in the 1970s. Comparative analysis of the natural permanent population trend (the sum of inhabitants in Croatia and registered persons temporarily working and living abroad with their family members) and the population in Croatia at the level of urban and rural settlements, has determined the extent to which the "fictitious" natural growth realised abroad has compensated or overcompensated for the natural decline occurring as the result of natural growth in Croatia. With regard to the 1970s, the research demonstrates that the emigration wave of the 1990s had greater impact on accelerating depopulation processes in urban settlements. By means of employment abroad in the 1960s, external factors quickened the pace of deagrarisation and deruralisation, considerably more than could have been done by the domestic economy. This phenomenon has had a strong impact on the process of decreasing the number and diminishing the role of the rural population and the population economically active in agriculture. The research accurately shows that a smaller or larger number of inhabitants registered abroad, from censuses 1971 to 2001, creates an illusion, but also confusion about the real tendencies of the total and natural urban and rural population trends.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 675-699

AKRAP, A.:
ZAPOŠLJAVANJE...

Arbeitssuche im Ausland und natürliche Entvölkerung ländlicher Gemeinden

Anđelko AKRAP
Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Zagreb

In dieser Arbeit werden die natürliche und die Gesamtentwicklung der Bevölkerungszahlen in den Stadt- und Landgemeinden Kroatiens im Zeitraum 1961–2001 untersucht. Die Besonderheit dieser Studie liegt in der komparativen Analyse der natürlichen sowie der Gesamtbevölkerungszahl einerseits und der Bevölkerungszahl in ländlichen Gemeinden andererseits. Aufgrund von Schätzungen sowie Angaben, die in Volkszählungen und durch vital-statistische Ermittlungen gewonnen, Angaben wurden, stellte man fest, dass die Abwanderungswelle in den 60er-Jahren zwecks Arbeitssuche im Ausland einen relativ großen Einfluss auf die Beschleunigung des Entvölkerungsprozesses in ländlichen Gemeinden während der 70er-Jahre ausübte. Durch eine Vergleichsanalyse der natürlichen Gesamtbevölkerungszahlen (ermittelt aufgrund der Summe von in Kroatien wohnhaften Personen und Gastarbeitern, die mit Familienangehörigen im Ausland lebten) und der ausschließlich in den Stadt- und Landgemeinden Kroatiens lebenden Menschen stellte man fest, in welchem Maße der natürliche Bevölkerungsrückgang in Kroatien durch das "fiktive" natürliche Wachstum der im Ausland lebenden kroatischen Bevölkerungsteile kompensiert oder sogar überkompensiert wurde. Verglichen mit den 70er-Jahren des 20. Jahrhunderts, bewirkte die Abwanderungswelle der 90er-Jahre eine Beschleunigung des Entvölkerungsprozesses in den städtischen Gemeinden. Die Arbeitssuche im Ausland während der 60er-Jahre beschleunigte durch äußere Faktoren die Deagrarisierung und Landflucht wesentlich stärker, als dies das einheimische Wirtschaftsgeschehen bewirken konnte. Diese Untersuchung macht in exakter Weise klar, dass die im Rahmen der Volkszählungen von 1971 bis 2001 erfassten Bevölkerungszahlen einerseits täuschen und andererseits verwirren, da sie den wahren Tendenzen in der natürlichen und Gesamtbevölkerungsentwicklung in den Stadt- und Landgemeinden Kroatiens nicht wirklich entsprechen.